

Հետեւեալ յօդուածը իբր պատասխան ներկայացնում է լաւով մեր մէկ հարցմանը, Յարգ. նամակագրին հաճութեամբ՝ շահեկան համարեցանք հրատարակել զայն, վր հետաքրքրական եւ նոր տեսութեանը համար՝ մեր ազգային հեթանոսական կրօնքին կարեւոր մէկ գէտական վիճակում:

ՄԵՐ ՀԵԹԱՆՈՍԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՎԱՌԻ ՏՕՆԵՆ

Սիրեցեալդ պր. Ա. Զօպանեան:

Զիմ կարծիս կը հարցունէք թէ վարդավառի տօնն առ մեր նախնիս Անահտայ ընծայուած էր թէ Աստղկան, զի երկու կարծիքն եւս ըսուած է, կ'ըսէք: — Հարեւանցի պատասխան մը տուած չըլլալու, եւ ոչ ալ տարօրինակ բան մը յանկարծ առջեւ նետած չերեւելու համար, հարկ կը համարիմ, ինչպէս սովորութիւնս է, նախ հեղինակաւոր հին աղբիւրները քննել, նոյնպէս նաեւ արդի գիտնոց տեսութիւնները, եւ ապա գալ իմոյս:

Դժբաղդարար հին աղբիւրք գրեթէ բացառաւոր կը լռեն նոյն իսկ վարդավառի նախնի տօնին վրայ որ եւ է տեղեկութիւն մը տալու, թող թէ անոր վերաբերեալ մանրամասնութեանց վրայ, Յանուն Խորենացոյ ճառ մը ունիմք, բայց այն եւս անհարազատ գրութիւն, բնաւ իւրիշ չմերձենար մեր հետաքրքրելի խնդրոց: Այլ յիշատակութիւնք որ կան, եւ այն վտիտք, միջնագարեանքն են, ինչպիսի են Տօմարագիրք, Յայտաւարք, Տօնացոյցք, բայց եւ սոքա գիտնական արժէք մը չունին: Սոցա կարգէն զօրաւորացուն թերեւս ազգային անգիր աւանդութիւնն է, որ այդ տօնին անուան յիշատակն դէթ անկող կը պահէ ցարդ, եւ եթէ իբր անտարակուսելի նկատուած կարեւոր տեղեկութիւն մը կայ ի նմա, այն է որ հին հեթանոսական տօնն՝ վարդավառ անուանեալ՝ փոխարկուած է քրիստոնէական Այլակերպութեան տօնին, եւ այս փոփոխութիւնն, եթէ այն աւանդութեանց հաւատամք, սրբոյն Գրիգորի ձեռագր. ձեռագր. Սոյն աւանդութեան հետ կապուած է նաեւ ժողովրդական սովորութիւն մը՝ իրարու վրայ ջուր սրսկել եւ աղաւնիս թոցունել յազատութիւն:

Փաւով մեր ժամանակեան գիտնոց, սոքա կերպի կերպ կարծիս յայտնած են, աւելի կամ նուազ մտադածին կամ ենթադրական, աւանց հաստատ վկայագրի (document) մը

վրայ հիմնուած ըլլալու, տարտամ եւ ցրիւ հասած գրուցաց վրայ կարկատեալ վարկածներ: Չամէկան, ինքիճեան եւ նոցա հետեւողք՝ ոչ այլ ինչ կը նկատեն այդ տօնին վրայ, բայց իբր Զրնգեղեան դէպքին յիշատակարան մը քնիկ ազգային, անյարմար կերպիւ կապելով Աստղկան հետ, որ նոյն թոռնիայն լինելու համար մը ունի, Գրեցէ Ալիշանէն առաւելագոյն բան մը լսել սպասելու էինք իւր «Հին Հաւատք»-ին մէջ. բայց անշուշտ դուք զայն հարցափորձած էք. եւ կարծեմ անտի թեւադրեալ կ'ըսէք այժմ թէ տօնդ մերթ Անահտայ կ'ընծայուի եւ մերթ Աստղկան, ի՛նչպէս եւ եւս նկատեցի, որով ըսել է թէ նա եւս կարող եղած չէ ստոյգ եւ բաւորոշ բան մը վճռել:

Արդ այդ հին եւ նոր անյայտութեանց եւ անորոշութեանց մէջ կրնայ ուրեմն ամենայն ումեք իրաւունք տրուել յինքնեք կարծիք մը արեղծելու, եւ դուք այժմ գիմն կը հարցունէք: Չեմ խաւեր զայն հաղորդելու Ձեզ. կ'առաջարկեմ միայն թէ գուցէ բոլորովին տարօրինակ ինչ լսէք, եւ այն ոչ ըստ Ձեր յուսացածին կամ փափանքածին, եւ զայն ինչ պիտի ներէք: Բանգի իմ կարծիք այն է, որ վարդավառի տօնդ ոչ Աստղկան տօն էր եւ ոչ Անահտայ, որք յունական զիցապաշտութեան կը պատկանին, եւ ոչ ալ վարդենեաց հետ կապ մը ունի: Այլ թէ տօն էր բոլորովին Զրադաշտական, յորում մասն չէին կրնար ունենալ ոչ դիք եւ ոչ դիցունիք:

Թէ ո՞ր հիման վրայ զայս կարծիս յօրինած եմ, եթէ հարցունէք, — «վարդավառ» բառին ստուգաբանութեան վրայ, Յարգ. ընդհանուրս ընկալեալ կարծիք է. եւ իբր ստոյգ մեկնութիւն համարուած, որ այդ բառն «վարդ» ծաղկանունն ծաղումն առած ըլլայ, որով եւ առիթ տուած չափ մը մտադածին գեղադուարթ յօրինանց զտունէզ: Ասկայն այնչափ ստոյգ համարուելու է այդ մեկնութիւն, որչափ եթէ զ«վարդապետ» բառն եւս ինոյն «վարդ» արմատոյ ուղենայ ոք ծնուցանել, զոր կարծեմ ոչ ոք արդ կ'ուզէ յանձն առնուլ, ինչպէս առած էր Կոնստ. Էվալտ զերմանացի գիտնական (rosenheer) բառի զայն թարգմանելով 1) Ըստ իս այդ երկու բառերուն, — «վարդավառ» եւ «վարդապետ» կաղմութիւնն հա-

(1) Զարմանալի է որ Հիւլլման զանց բրած է այդ երկու բառերուն ստուգաբանութիւնն ընել. գէթ եւ զայդ զուր որոնեցի իւր վերջին Հայկ. ստուգաբանութեան մէջ:

մանկան եւ համարման են, եւ իրարու գահն-
 փարաւ խակ ազգակիցք: Արդ, ինչպէս « վարդա-
 պետ » բառն ընդունուած է ստուգաբանել
 ի ղէնտական « ակթրա-պայդա » բառերէն,
 որոյ պարսկական ձեւն է « ատր-պետ », (ըզդ. Ատրպատական), եւ որ կը թարգմանուի
 « կրակապետ », « հրապետ », որ նախկին
 տարուշանական պաշտաման մէջ բարձրագոյն
 պաշտօնի մը տիտղոսն էր, — նոյնպէս ըն-
 դունելու եմք որ նաեւ « Վարդավառ » բառն
 եւս կազմուած ըլլայ նոյն « Աէթրա » զենտ,
 եւ « վառ » մեր հայկական (վառել, լուցանել)
 բառերէն, եւ թարգմանուի « կրակավառ »
 « հրավառ » կամ « հրալոյց », (ըզդ. « ճրագա-
 լոյց ») 1) : Այս բառն որ յատկացած է, ինչպէս
 աւանդութիւնն կ'ըսէ, ոչ անձի, այլ տօնի
 մը, եւ այնպիսի տօնի, որ ի նաւասարդի ա-
 ռաջին օրն, (այն է ի տարեմուտն Հայոց կամ
 յԱմանոր), բայց աւելի հաւանականութեամբ
 անոր մօտ օրերուն միոյն մէջ կը կատարուէր,
 ոչ այլ ինչ կը թելադրէ մեզ մակարեբել, բայց
 զի Զրադաշտական կրօնից վերաբերեալ հան-
 դիսի մը անունն էր՝ վերաբերեալ « կրակ » ի
 որ գերագոյն առարկայն էր պաշտաման :

Այս մեկնութիւնն հաստատութիւն կ'առնու-
 իրօք նախ այնու որ այս պաշտաման մեծա-
 գոյն ազգային հանդիսաւորութիւնն կը զօր-
 ծաղրուէր ի Բագաւան, ուր կային ոչ զից
 մեհանք եւ ոչ արձանք այլ. — բաց ի քրի-
 մական գերեզմանաց վրայ կանգնեալ բազին-
 ներէ (ինչպէս ցուցած էմիլ « Բանասէր » ի
 տարի, 1900, էջ 163-173), — կայր նաեւ ա-
 ռանձին բազին կամ ատրուշան Որմզդական
 կամ Վաւաական հրոյ, ինչպէս կը տեղեկացունէ
 մեզ Խորենացի, (Բ. 77) : Երկրորդ, որ նաեւ ըստ
 պարսիկ գրադաշտական կրօնից, այդ կրակի
 պաշտաման մասնաւոր տօնն՝ յերրորդ օրն կը
 կատարուէր իրենց տարեցոյցին Զ. ամսեանն,
 որ ատրպեհնչտ կը կոչուէր, եւ ճիշդ կը համա-
 պատասխանէր մեր նաւասարդ ամսոյն. կամ
 այժմեան Օգոստոսի (Th. Hyde յորմէ եւ Հին
 Հաւատք, էջ 938) յորում նաեւ մեր այժմեան
 Վարդավառն կը տօնուի : Եւ ինչ բնական հե-
 տեւութիւն որ այդ տոյնից հանդիսին ժամա-
 նակ, ամառնային ըլլալով եւս տարւոյն եղա-

նակը, ջուր սրակուի ներկայ պաշտօնասէր ժո-
 դովրդեան վրայ՝ իբր զովացուցիչ դարման, եւ
 անտի յընդհանուր արտաբանալ սովորութիւն մը
 որ որչափ ժողովրդական, նոյնչափ եւ կրօնա-
 կան եւս կրնայ նկատուիլ, ոչինչ նուազ ջուրն
 քան զհուրն նուիրական տարրն ըլլալով ի
 մաղղեզն կրօնի, իբր իրարու եղբայր եւ քոյր
 համարեալ : Նա զի այդ ջուր սրակուլ սովո-
 րութիւնն նաեւ առ Պարսիկս կայ. — թէեւ հա-
 ւանականաբար աւելի Զրոյ տօնին օրուան
 պահուած « Ապրիղէկեան » անուանեալ Ը. ամ-
 սոյն մէջ :

Գուցէ ոչ յանդէպս լուծումն տայ այս
 տեսութիւնս նաեւ այն պարագային, թէ ի՞նչ
 խորհրդով այդ էին Զրադաշտական Հրավա-
 ռութեան տօնն այժմ ի մեզ յԱյլակերպութեան
 տօնն փոխարկուած ըլլայ, երբ նկատեմք որ
 Քրիստոսի հանգեցման ձիւնափայլ սպիտա-
 կանաչն՝ ըստ Աւետարանին, բարեպաշտ
 ջերմացեալ մտաց յոյժ բնական էր զայն ա-
 րեգակնային ճաճանչաւոր լուսոյ փոխակեր-
 պել, իբր իւր խակ գերագոյն անձէն արտա-
 փայլեալ հրոյ տեսիլ մը. — ինչպէս եւ ի մեր
 շարականս կ'երգեմք ցարդ, եւ այնու հրաշա-
 փառագոյն եւ խորհրդաւորագոյն կերպարանք
 տալ նիւթական հրավառութեան մը, որուն
 գործադրութիւնը մեր սուրբ հարք կարող չըլ-
 լալով բառնալ ի սպաս ազգին հնաւանդ սովո-
 րութենէն, զայն փոխադրել տուած են Տեառն-
 ւնցադաջի տօնին նախընթաց երեկոյն՝ « արոյ
 նկարագիրն ժամանակաւ ընթերցած եմ Բաղէ-
 չի մօտ Փարխանդ գիւղին մէջ կատարուած
 սովորութեան համեմատ, (Արեւելք, թիւ 1760,
 5 դեկտ 1889) :

Զկնի այս ամենապարզ եւ կարծեմ հաւանա-
 կանագոյն մեկնութեանս, ինքնին դուրս կը
 ցատքէ « Վարդավառ » բառին « վարդ » եւ « վառ »
 արմատներէ կարծեցեալ բարդութեան անյար-
 մարութիւնը, որ մին միւսոյն սպառնչն է, եւ
 նախկինոյ մը քերթողական խանդի միայն
 ներկի է զայնս բառական խաղերով իրարու
 միարանցեւել, եւ ոչ թէ տրամախոհական
 ստուգաբանութեամբ, երբ Վարդավառին վրայ
 իւր յօրինած վառվառն տաղը կը սկսի եր-
 գել բսելով :

« Գոհար վարդն վառ առեալ

« ի վեհից վարսիցն արփնեից » զուցէ « ար-
 փնեոյն » :

1 Գուցէ թէ եւ « վարդան » անունն եւս նոյնպիսի
 ծագումն ունենայ, զի ատրուշանի խոնարհագոյն պաշ-
 տօնեայն, ինչպէս կը տեղեկացունէ Հին Հաւատք (է
 133) Զթարվան կը կոչուի ըստ Աւետգայի :

Ահա իմ կարծեացս, բարեկամ, ափսոսաբարձ
մարտա պարզաբանութիւնը, զորմէ ինձ կը
հարցունէք: Եթէ անընդունելի երեւի ձեզ այս
եւ իւր անակնկալ նորութեամբն յանդուգն
եւ ի դէպ համարիք իբր ձեր տեսութեանց ա-
ւելի բարեյարմար՝ նախկին մեկնութիւնէն չօ-
տարանալ, աւելի Անահտայ տօն նկատելու էք:

զ՛լարդավան, քան թէ Աստղկան, զի ինչպէս
ըսի տօնն ի Բաղաւան կոտարուելովն՝ հեռի
կը մնայ յԱստղկանէ, որոյ արձանն յԱշտիշատ
էր, թէև ի Եագաւան Անահտայ արձանի մը
գոյութեան չունիմք բնաւ, յիշատակութիւն
հնդունեցէք զիմ յարգանացս ողջոյնքը
ՍՈՒԻՍԱՎՎ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

ՊՈԹՈՂԷ

Կեանքիս հաճոյքն ու վիշտեր՝ չաղապատուած իրարու:
Զիրար ինչպէս հալածող սաղիրներ ու հանբարու,
Ուրտագին կը զոռնան կոթողի մը ըսպիտակ
Մարմինն վրայ որ երկինք կը խոյանայ շիրիխտակ:
Եւ մինչ կատարի սիւնին ամպերու մէջ ձիւնթորմի
կը ծփծփալ բարձրահօն, հոս իր բունը կը թողմի
Աղտերու տակ թանձրամած. հոս անցորդն իր լիտի բառ
Սէզ մարմարին կ'աւանդէ, ու շունն իր ժայթքն անըսպառ
Օ՛ լեռներէն հեռաւոր հասնէր տոհմիկն պտրմանին,
Թեթեւազէն, թաւշերես, արծուի աչքով, բարեկուտ,
Ու մարմարին երփնագիծ լանջին վըրայ անօգուտ
Մերկ իր բազկաւ կաշմբուռն միւէր նիզակը փառքին,
Գիշերին մէջ կայծակներ գլխուն ճաճանչ թափեն թող
Եւ ամբոխներ երկիւղած պտշամուռնքի գան հոն միշտ...
Ի՛նչ փոյթ թէ օր մ'ամբոխի ուրիշ ձեռքեր ամբարիշտ
Ալեհաղ ներքեւ զըլորեն նիզակին փառքն ու կոթող:

ՎԱՀԱՆ ՏՐԱՆԵԱՆ